

СРЕДНОВЕКОВНИЯТ ТЕКСТ – ПРОБЛЕМ НА НАШЕТО ВРЕМЕ

Проф. д-р Кирил Кабакчиев
(*ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, България*)

DER MITTELALTERLICHE TEXT – EIN PROBLEM UNSERER ZEIT

Prof. Dr. Kiril Kabakchiev
(*“St. Cyril and St. Methodius” University of Veliko Tarnovo*)

Abstract: Die vorliegende Arbeit analysiert die Interpretation eines Abschnitts der Camblaks Lobrede auf den Patriarchen Euthymius. Darin wird die Schlussfolgerung gezogen, dass im Kloster “Sw. Troica” (Die Heilige Dreifaltigkeit) Euthymius vorwiegend liturgische Bücher korrigiert, was Korrektur auch anderer Bücher bedeuten sollte. Zudem wird in einer anderen Textstelle betont, es seien auch traditionelle Texte übersetzt worden, wobei diese Formulierung nicht verdeutlicht, welche Bücher sie umfasst. Besonders schlecht motiviert ist die Behauptung, Euthymius hätte versucht, die bulgarische Sprache der griechischen zu nähern. Solche Angaben fehlen im Textabschnitt, es ist auch keine einzige Andeutung darauf zu finden. Besondere Aufmerksamkeit wird meiner These geschenkt, dass Angaben für die Übersetzung der Thora vorhanden sind. Laut der Meinung des Forschers fehlen derartige Angaben in der Lobrede, weil die Textanalysen keine solchen Angaben für die Thora-Bearbeitung machen. Um seine These zu behaupten, benutzt der Autor Angaben anderer Quellen, indem er die zweitwichtigste Quelle – den Skazanie von Constantin von Costeneç ignoriert.

Zum Schluss muss gesagt werden, dass der Autor nicht alle Angaben in ihrem Zusammenhang benutzt, deswegen mangelt es den angeführten Beweisen an Stellenwert.

Keywords: reform, Torah, legislator.

През последните двадесетина години се разгоряха остри спорове около съществуването на Евтимиевата реформа според историческите извори. Единият важен източник на сведения е Цамблаковото слово за Евтимий и от него се правят различни изводи за книжовната дейност на последния търновски патриарх. Особено внимание предизвика оня момент, в който се описва престоят на Евтимий Търновски в основания от него манастир. За някои медиевисти Словото ни дава данни за работа над „свещените книги“, за други е била направена

„ревизия и поправка на книгите от Новия и Стария завет, както и на Псалтира и на богослужебните книги“, за трети – всички богослужебни книги, за четвърти – църковните книги и то обрядовите, за пети – Новия завет, Псалтира, Триода, Октоиха, Типика, за шести – основните християнски книги (четирите Евангелия, Апостола, целия Стар и Нов завет) и изправяне на църковните книги и т. н. (Кабакчиев 1997, 11–90). Това разнообразие закономерно предполага и мнението, че Григорий Цамблак не съобщава нищо определено за кои книги става въпрос. Дори и днес последните схващания на учените са все още противоречиви и за информативността на Словото. За едни проучватели данните в него са оскъдни, а за други – налице са необходимите сведения за изясняване книжовната работа на Евтимий Търновски в манастира „Св. Троица“. (Тасева 2008, 569–570; Ангушева 2008 575–576). Странно е, че всички различни мнения се основават на съобщеното „преписане на божествените книги“, за което пише Григорий Цамблак. Съвсем естествено възниква въпросът коя е причината за толкова различните становища на медиевистите от един неголям текст отрязък.

На база тълкуването на извора изказах хипотезата, за която впоследствие увеличих доказателствата с данните от Сказанието на Константин Костенечки, че Евтимий Търновски се е занимавал с превод на Петокнижието (Кабакчиев 1982, 27–34; Кабакчиев 1989, 63–86; Кабакчиев 1997, 94–166; Кабакчиев 2004). За улеснение на читателя ще представя с известно разширяване откъса от Словото според пълното издание (Русев, Гълъбов, Давидов, Данчев 1971) със съответните пояснения и тълкувания, които са необходими за разкриване на смисъла му и за сравняване с една друга интерпретация. Следва да се подчертае, че другият извор – Сказанието на Константин Костенечки – доскоро оставаше недостатъчно тълкуван от медиевистите и не бе ясно каква информация съдържа за книжовната дейност на Евтимий Търновски (Кабакчиев 2015, 28–159). За съжаление е невъзможно по същия начин поради ограничения обем тук да се представи Сказанието за Евтимиевата книжовна дейност, но ще се разкрият необходимите детайли, които имат отношение към разглежданите проблеми.

27.1. И утѣ бѣ рждоудѣлїе егово? 2. Еда оунынїю ѡтгнанїе, еда малыа цѣны прибытокъ, еда днѣвнѡи пици податїе? 3. Ѹт сихъ ни едино; ибѡ и оунынїе прѣдогнал бѣше и мнѡцаа сѧ прибытѣлна вѣка сего ꙗко ржѣ поврѣженъ томоу вѣмѣнѣахъ сѧ, и о пици нерадаше, ꙗзъ ползоу братїи кѡплѣстваше, еже естъ царскыхъ скровищъ богатеише и египетскаго оного прѣпитателѣ житница прѣвѣсходаше. 4. Словеса бѡ господнѣ — словеса уиста, сребро раждежено и оуищено земли, искоушено седморицежъ. 5. И „сладка грѣтани моемоу словеса твоа, пауе меда оустѡм моимъ“.

С какво се е занимавал Евтимий. Той не е прогонвал униинето, не се е грижел за припечелване на нещо незначително, нито пък се е стараел за всекидневната храна. Бъдещият патриарх вече е бил прогонил униинето и което се е смятало за печалба на този свят, го е отхвърлил като дрипа. Неговата работа

е била да трупа полза за братята, превъзхождаща дори житниците на Йосиф. В какво се е изразявала ползата. Монахът Евтимий се е заел със задълбочено изучаване на Господните слова, защото те са по-чисти от седмкратно изпитано сребро и Неговите слова са по-сладки от меда на устата. Тук би следвало да се определят Господните слова, за да се разбере какви са били книжовните, богословските усилия на Патриарх Евтимий да допринесе полза за братята. В Библията Господните слова, които са характеризирани като по-чисти от седмкратно изпитано сребро (Думите на Господа са думи чисти, сребро, очистено от пръст в горнило, седем пъти претопено – Пс. 11:7) и като по-сладки от меда (Колко са сладки на гърлото ми Твоите думи! По-сладки от мед на устата ми – Пс.118:103), обхващат Закона, Господните веляния, които са сърцевина на Петокнижието. На дадения факт медиевистите не обръщат внимание и не го разглеждат като част от семантичната структура на откъса. А очевидно налице са две безадресни алюзии, от които е посочена само едната, чийто прототекст недвусмислено насочва вниманието към първите пет библейски книги. Нещо повече. Алюзията се свързва с най-дългия псалм, предназначен за възхвала на Закона (**Библия 1983**, 1952). С изучаване на Господните слова е била предприета необходимата стъпка за следващите духовни дела на Патриарха. За съжаление, никой не е имал предвид ролята на алюзиите за определяне смисъла на откъса.

28.1. Котора сѣа. Прѣписаніе божѣственыхъ книгъ ѿ елладскаго азѣка на българскыи.. И да не кто, слышавъ сѣа глаголаща ма, възнепшоуѣтъ нас ѿ истины вѣнѣ исхѣдити, за еже книгамъ българскимъ многыми лѣты старѣшимъ и ѿ самыхъ наудаль крѣщеніа азѣка оного сѣщимъ, нѣ и великаго въ свѣтыхъ сего, самыѣ тыа оуѣвивша книги, даже до днѣи нашихъ достигшаго. Въм сѣе и азѣ и нѣсть инако.

Кои са тези неща, които са направени по-нататък от Евтимий. След като е изучил Господните слова, той е започнал преписване на божествените книги от еладски на български език. Причината за това е, че българските преводи на божествените книги са били с много години по-стари и са от *самите начала на покръстването* на българския народ. Тук възниква въпросът от кои книги преписваните от Евтимий Търновски (първите пет от Библията) са по-стари. Този момент се е оказал съществено препятствие за медиевистите. Получава се, че българските книги са по-стари от гръцките оригинали. Бъдещият патриарх Евтимий се е занимавал задълбочено със съответните текстове, изучавал е тези първопреводни книги и е констатирал недостатъците им. Григорий Цамблак категорично заявява, че той знае това и не е иначе. От съответните два параграфа следва изводът, че Господните слова, които са били по-чисти от седмкратно изпитано сребро и по-сладки от меда, се съдържат в божествените книги. Следователно преди да пристъпи към превода, монахът Евтимий е изследвал с необходимото старание съдържанието на неназованите за нас точно от средновековния книжовник божествени книги, които биха могли да се

свързват от съвременния читател с различни библейски текстове. За Григорий Цамблак обаче едва ли е било така. Като божествени биха могли да се назоват само Мойсеевите, защото единствено тяхната боговдъхновеност е изразена непосредствено чрез божия пръст – Изх. 24:12; 31:18.

29.1. **Нѣ прѣвѣи прѣводитеѣ, или за еже еллинскаго дзыка же и оученїа не въ конецъ вѣдѣти, или и за еже своего дзыка дебелѣсти сѣзжити, дже издаша книги, несложни въ рѣуехъ ꙗвиша сѣ и разоумѣнїи грѣцкыихъ писанїи несъгласны, дебелствомъ же сѣззаны и не гладкы къ теуенїѣ глагольному. 2. И тѣкмо ѿт еже именовати сѣ благоуствивыихъ книги вѣрноє имѣхъ, мноꝝ же вѣдъ въ нихъ крыаше сѣ и истиннымъ догматомъ съпротивленїе. Тѣмже и мноꝝгы ереси ѿт сїхъ произыдоша. 3. ꙗже въсѣ древнѣа вѣторыи сѣи законодавецъ оупразнивъ, ꙗкоже нѣкыа богописанныа скрижали, съ высоты оумныхъ горы съшедъ и рыкама носѣ, ими же троуди сѣ, црѣкви прѣдасть скрѣвице въ истинѣ небесное: въсѣ нова, въсѣ устна, евангелїюу съгласна, непоколебима въ крѣпѣсти догматомъ, ꙗко жива вода благоуствивыихъ доушамъ, ꙗко ножъ еретическымъ дзыкомъ, ꙗко ѿгнь тѣхъ лицомъ. 4. И вѣпїаше съ Павломъ: 5. "Древнѣа мимѣдоша; сѣ быша въсѣ нова".**

Григорий Цамблак описва обстойно причините за недостатъците на първите преводи. Преводачите не са знаели елинския език, не са познавали достатъчно добре Христовото учение, грубо са си послужили със своя собствен език. Издадените от тях книги са били несложни в синтактично отношение, с неумело съчетани изрази, поради което не са били гладки в потока на речта. Най-важното е, че те не са съответствали на гръцките писания. А кои са гръцките писания? Обикновено се твърди, че това са гръцките оригинали на превежданите от Евтимий книги. Но те са на елински (еладски) език, а гръцките писания ще да са нещо друго. И те могат да бъдат определени от факта, че поправените от Евтимий книги са съответствали на Евангелието, а преведените от първите преводачи не са съответствали по смисъл на гръцките писания. Следователно гръцките писания са равни на Евангелието или го включват. За изясняване на съдържанието на гръцките писания е съобщеното, че книгите на първите преводачи са се противопоставяли на истинните догми, а Евтимиевия превод е непоколебим в силата на догмите. Ето защо трябва да се знае кои са истинните догми и има ли неистинни? Тук следва да се знае отношението на църквата към догмите. В Стария завет те са смътно загатнати, а са разкрити в Новия, поради което са наречени „истинни“. Именно тази специфика на догматиката е затруднила първите преводачи и затова качеството на старозаветните им преводи, т. е. на превода на божествените книги, не е било задоволително. И само защото са се наричали книги на благочестивите, са се смятали за верни, а в тях се е криела вреда и съпротива спрямо истинните догми. Тук се явява още една характеристика на божествените книги – те са и книги на благочестивите. А кои са книгите на благочестивите? И на този въпрос не е потърсен отговор от медиевистите. Но поради съпротивата на истинните догми са произлизали и

ереси. Ставайки с превода си втори законодавец, Евтимий Търновски е премахнал въпросните несъвършенства в превода на първите преводачи. Логично е да се определи кой е първият законодател, но и това не е направено и се пропуска още една възможност за определяне на поправените от Евтимий Търновски книги. И тъй, кой е първият законодавец? Отговорът на въпроса е в самия откъс. Направеното от последния търновски патриарх се сравнява с направеното от Мойсей и слизането му от Синай (следващия параграф). В дадения случай не е достатъчно да се знае прототекстът на алюзията – Изх.24:12–16, който не е взет под внимание, но е необходимо и неговото тълкуване, защото за съвременния читател опозицията Патриарх Евтимий-Мойсей не ще бъде разбрана. Става въпрос за това, че бъдещият търновски патриарх е слязъл не от Синай, а от планината на ума и е носел като някои богописани скрижали своите преводи на книгите. Изчистеното съдържание (**всѣхъ древнѣхъ оупразниѣхъ**) на божествените книги е истинско небесно съкровище, всички стари „неща“ са станали нови, честни и съгласувани с Евангелието, непоколебими в силата на догмите, като жива вода за душите на благочестивите и като нож за еретическите езици, като огън за техните лица. Съвършенството на превода му е дало право да се провикне с апостол Павел, че старите са отминали и всичко вече е ново. Неизбежно се налага въпросът какво означават думите на апостол Павел. Кой са старите, които са отминали, и кое е новото. Според Йоан Златоуст “старото” се свързва с юдейските обреди и грехове, отразени в Закона, а “новото” – с християнски постановки, произтичащи също от Закона. Това тълкуване на цитата в отделни случаи е пренебегнато от медиевистите, като се изразяват различни мнения, които обаче не са в синхрон с тълкуванията в патристиката. Други изследователи изобщо не обръщат внимание на цитата сякаш той не съществува и е без каквато и да е роля за откъса в семантичен план.

30.1. **Коликым сіе естъ похваламъ достоинно, рѣци ми, колликымъ умѣемъ, колликымъ въздааніемъ? 2. Не богонатурѣтаннымъ ли онѣмъ скрижалемъ подобатъ сѣ сіа величїемъ благадѣти, онѣмъ глагола скрижалемъ, на нїхже божественна вола възбрази сѣ законоположенїе? 3. Іакоже бо Моїси, вѣнѣ видимаго бывѣ и вѣнѣдрѣ невидимыхъ и невѣходимыхъ доушеѣхъ възшедъ — сіе бо мракъ назнаменаваеть — навѣуе божественна таинства и собоѣ богоразумїоу възсѣхъ людіи наудалствова, тожде естъ сѣмотренїе и на великомъ семъ видѣти, емоу же гора оубо възше не уюкственѣхъ нѣкимъ земнѣхъ хлѣмъ, нѣ высота истинныхъ догматѣхъ пооученїе, мракъ же дже инымъ невѣмѣстимое видѣнїе, скрижали же и дже на сїхъ писмена доуша коупно и оумъ, обѣа оуицѣна и освѣцѣна богами, нїхже ради истинныхъ велѣнїи мнѣгымъ дзыкѣмъ открь сѣ таинство възъ лѣпотѣхъ велика нѣкадѣ и добродѣтелемъ главизна божественна ревность. 4. Та бо и Моїсеа и Ілїѣхъ прослави и ового оубо законодавца оустрои, ового же прѣставленїемъ поучѣте, Ісоуса Навїина военаудалника постави, Финеса Замерїева свѣщенникумъ възвыси, Самоуїла прѣжднѣхъ зрѣти сѣдѣла, Давыда отъ доилицѣхъ подѣтъ, Ізраиліу царѣ показѣ и мнѣгымъ инымъ възъ законѣхъ явлѣны сѣтвори и памѣти неѣскѣднѣхъ прѣдѣсть. 5. И не тѣуїѣ възъ**

законъ сжщїих, нж и кромъ закона явиша сѧ мжжїе, ревнителе словъ и прѣмждрости, и ради такѡвыхъ близъ нѣгде богоразоумїа доспѣвше и писанїюу прѣдаеми, ѡт нихже естъ и царь Египтоу Птолѡмеи, иже ветхаго закона богодѣхновенныѧ книги въсѧ, разоумомъ добродѣтельныѧ доушѧ нждим, на еллинскыи аззыкь многоустнѣ прѣвести сѧ оустрои. 6. И зри еже о сихъ тѣщанїе мжжа, іако, за еже полоучити желаемое, множае неже бѣ тѣмъ юудей, рабѡтавшїихъ многыми лѣты египтенѡмъ, ѡтпоустѧ въ своѧ. 7. Къ симъ и дары архїереюу и възложенїа храмоу многоцѣннаѧ посла и писанїа просѧщаѧ книги и сихъ тѣлководѧ, иже и посла ѡт которагождо колѣна шесть въдѧщїихъ въ конецъ и ѡтубскыи законъ и еллинскыи аззыкь. 8. И тако въ малыхъ днѣхъ подспѣшествовавшоу богуу, конецъ приша, понеже ниже кромъ божїа волѧ царѣво тѣщанїе бысть.

Направеното от Патриарх Евтимий е достойно за големи похвали и награди. Това е така, защото стореното чрез новия превод напомня с величието на благодатта скрижалите, на които се е изобразило законоположението на божествената воля. Преведените от Евтимий книги се сравняват по боговдъхновеност с Мойсеевите плочи, с Декалога, който е в основата на Петокнижието. Тук Григорий Цамблак описва творческия акт на сътворяване на книгите в противопоставителен план. Създаването на Петокнижието от Моисей е станало след неговото обожествяване. Еврейският предводител, вниквайки в божествения мрак на Синай, е постигнал теосиса чрез апофатическа редукция и тогава е повел всички хора към богопознание посредством книгите си. Такава съществена за християнството постановка като богопознанието се извлича от Петокнижието (Изход) – възлизането на Моисей на Синай. Изрично е подчертано, че обожението при Евтимий е различно. Патриархът се изкачва не на видим, земен хълм (Моисей на Синай), а на висотата на истинните догми, вместо в мрак – той е пребивавал в непостижимото за други видение, което е Таворската светлина. Това е предпоставка да се разкрие от Евтимий Търновски за много народи първоизточникът на добродетелите, истинските заповеди. Именно първоизточникът, божествената ревност, е прославил Моисей, Илия, Исус Навин, Финес Замвриев, Самуил и Давид. Тяхната прослава се дължи на това, че те са спазвали закона, т.е. първоизточникът обхваща книгите на Закона. Но и не само сред спазващите закона е имало ревнителни на словото и премъдростта, а и извън закона, т.е. сред езичниците. От тях е и царят на Египет Птолемея II, който е наредил всички книги на стария Закон да се преведат на елински език. За да осъществи това, той е освободил от египетско робство 120 000 юдеи и е изпратил дарове на архиеерея и на храма. Египетският монарх е пожелал книгите, съдържащи Закона, и тълкуватели за тях. Архиеереят се отзовал на молбата и изпратил по шест човека от всяко юдейско коляно, които са знаели и юдейския Закон, и елинския език. И за кратко време с помощта на Бога преводът е бил завършен. От дадения пасаж са особено важни следните два момента. Чрез себе си, т.е. чрез своите книги, предводителят на юдеите повежда всички хора към богопознание, а за автор на книгите (Петокнижието), водещи към богопоз-

нание, се смята Мойсей. Освен това Птолемей II е очертан като преводач на първите пет библейски книги, на Закона. Следователно от пасажа научаваме кой е авторът на книгите, преписвани от Евтимий, и кой е първият им преводач на елински език, които характеристики недвусмислено очертават, че се има предвид Петокнижието. Важно значение за разбиране смисъла на сравнението Евтимий-Мойсей е опозицията *Синайски мрак-Таворска светлина*. От предходния параграф и от този произтича равенството *планина на ума=висотата на истинните догми*, което се противопоставя на видимия земен хълм Синай. Освен това премъдростта, към която е показал ревност Птолемей II Филадельф, за християнина се изразява в Божия закон, отразен в първите пет библейски книги.

31.1. **Нж, тако да бестоудным юудеом послѣжде заграждаѣт сѧ оуста и безоумным елином низлагаѣт сѧ мѣдрованіа, изволи доухъ свѧтыи прѣжде многыми лѣты спасителнаго съмотреніа сѧ оуготовати сѧ. 2. Кто бѡ видѣл би, рѣци ми, толико испытно прѣдзыкствованъ и тѣкѡванъ еврейскы дзыкы на нашъ, и завѣтъ и пророкы, такоже нынѣ, мжжем, вѣдителемъ закона оскѣдѣвшимъ, ово оубо оуроком житіа, ово же и уадытми плѣненими запаленми, оусрѣтшими дзыкь онь и пауе же покрѣстѣ, егдаи конецъ прѣдша іаже разореніа и опоустѣніа и храмоу и жителствоу. 3." Разориши бѡ их, реуе Давыдь, и не съсиждиши ихъ", такоже оплакоует иже тѣхъ бѣды по тѣнкоу съписоуд Юсипъ?**

Но, за да се затворят накрая устата на безсрамните иудеи и да се отхвърлят мъдруванията на безумните елини, преди много години Св. Дух на спасителното провидение е пожелал да стане този превод. Именно посредством него са се затворили устата на безсрамните юдеи и са били отхвърлени мъдруванията на безумните елини (езичниците), които не приемат християнството. Едните търсят поличба за него, а елините, т.е. езичниците, го смятат за безумие. Налице е безадресна библейска алюзия, чийто прототекст гласи: „Защото и Иудеите искат личби, и елините търсят мъдрост, а ние проповядваме Христа разпнатия, Който за иудеи е съблазън, а за елини безумство“ – I Кор. 1:22–23. Първият превод на Закона се явява поличба за юдеите и мъдрост за езичниците – елини. Защото, ако не е бил направен преводът на Седемдесетте с помощта на Св. Дух, кой би видял днес *еврейския език* преведен и тълкуван толкова изкусно на нашия – и Завета, и Пророците – както днес, когато мъжете, познавачи на закона, са намалели. Познавачите на Закона са намалели било поради краткостта на живота, било поради честите пленявания и пожари, които са сполетели юдеите най-вече след кръста, след разпъването на Христос, когато те приели края, който е разоряване и запустяване на храма в Йерусалим, а и загуба на относителната самостоятелност на обществения живот в Израил. За тези събития е пророкувал Давид. След осъществяването им те са подробно описани от Йосиф Флавий, участник в Юдейската война. Григорий Цамблак намеква за превземането и разрушаването на Йерусалим от Тит Флавий през 70 г. от н.е., когато е бил разрушен и храмът на Яхве, което е съобщено от юдейския

историк. В този абзац е важно, че Григорий Цамблак говори не само за Петокнижието, но и за втората част на Стария завет – Пророците. От контекста само може да се предполага, че началото на Седемдесетте е поставено при Птолемей II Филаделф с превод на Закона, първоизточника на добродетелите, тъй като изрично се упоменава само неговото изпращане от Елеазар, а по-късно е бил направен превод на Пророците. За третата част на Стария завет – Писанията, не се казва нищо. Не е изключено с двете названия (Завета и Пророците) да се обозначава и целият Стар завет (Нов 2007, 462).

32.1. **ЩЕ ОУБО ОНЪ ТАКО УОУДИМ И ПОХВАЛЪЕМ ЕСТЬ, СВОЕГО ВЕЛИКОМЪДРІА ВЪСПОМИНАНІЕ ОСТАВЪ, ТАЖЕ ЕЛИНЪ СЫИ МЪЖЪ И ВЪНЪ ЗАКОНА И ПРОРОКЪ, НЕ МНОГО ЛИ ПАУЕ НАШЪ ОТЬЦЪ СЪПРОТАЖЪЩЕЕ СЪ ЛЪТОМЪ СТАЖИТЪ БЛАГОХВАЛЕНІЕ, ИЖЕ ТОЛИКЪ РЕВНОСТЬ ОТЪ ПРЪОУМНОЖЕНІА ПАВЛЕИ И ЕРЕТИЧЕСКА СЪТИ СВОИМИ СЛОВЕСЫ ПЪКО ПЪЖУИНА ТКАНІА РАСТРЪСАВЫИ. ВЪ НЯКОЛКО ПРЕПИСА НА СЛОВОТО СЛЕДВА ИЗРАЗЪТЪ: ИЖЕ ЛЮДИ ОТЪ НЕВЪЖДЪСТВА ИЗМЪНИВЪ МНАЦІИХЪ СЪ УЪСТЕИ, БЕСЪСТАЦІИХЪ СЪЗДАТЕЛА.**

Григорий Цамблак отново се връща към значимостта на преводите. Ако въпрочем Птолемей II така е удивлявал и е възхваляван заради първия превод на Тората на официалния за тогавашния цивилизован свят елински език, оставяйки спомен за великомъдрието си, при това е езичник (елин) и е извън Закона и Пророците (тук се има предвид Стария завет), не заслужава ли благохваление, продължаващо с години, нашият отец, който с новия си превод е разкъсал еретическите мрежи като паяжинна тъкан. Последният израз от оригиналния текст, отсъстващ в съответния препис, по който е изданието, определя в какво са се състояли еретическите отклонения. От невежество хората са безчестели Създателя. Като Създател Бог е представен в книга Битие. Очевидно Григорий Цамблак намеква за отношението на неуките или еретиците, а може би на едните и другите, към Петокнижието и неговото непризнаване от тях като неотделима част от християнството. Безчестенето на Създателя несъмнено разбива троичността на Бога и се принизява Бог Отец. Разкъсва се единството между двата Завета. Бихме могли да направим паралел с думите на Костенечки, че невежите не знаят, щото и на двата Завета Творецът е един (Кувев, Петков 1986, 308).

След анализ на откъса чрез филологическия метод се определя, че преведените от Евтимий Търновски библейски книги са първите пет. Достатъчно основание за това твърдение дават очертаващите се характеристики на интересуваните ни книги, преведени от Евтимий Търновски, както са представени в Цамблаковото слово: **божествени; преведени са от еладски=елински език; сложни в синтактично отношение; те са книги на благочестивите, водят към благочестие; трябва да са съгласувани с Евангелието, с Новия завет и истинните догми; техният автор е първият законодавец Мойсей; създадени са от еврейския предводител след осъществяване на теосиса (апофатическа редукция), водят към богопознание; съдържат първоизточника на**

добродетелите, прославил Мойсей, Илия, Исус Навин, Финес Замвриев, Самуил и Давид; първият им превод от еврейски на елински език е извършен от Птолемей II Филадельф и с този превод се затварят устата на „безсрамните юдеи“ и се отхвърлят мъдруванията на „безумните елини“.

Преди да пристъпи към превода, Евтимий Търновски е извършил две съществени неща – изучил е книгите, Господните слова и е осъществил *extasis*'а, т. е. теосиса, за да може преводът му да отразява архетипа, да бъдат книгите в оня вид, в който са излезли от ръката не на обикновен преводач, а от ръката на самия си създател Мойсей. На това е посветено сравняването на Евтимий с Мойсей и опозицията *Синайски мрак-Таворска светлина*, което сравнение очертава превъзходството на Евтимий, извършил теосиса по катафатическия път, за разлика от еврейския предводител (Кабакчиев 1994, 114–117). Сравняването пък на Евтимий Търновски с Птолемей II насочва към боговдъхновеността на превода, направен от Патриарха, и заслугите му, че той сам е превел книгите, за разлика от египетския монарх. Освен това чрез новия си превод радателят за чистота на Православието е разкъсал еретическите мрежи, а такава задача не е стояла пред египетския владетел. При сравняването на Патриарх Евтимий с Мойсей и Птолемей II се разкриват характерни особености на поправените от втория законодавец книги – автор, език на създаване, преводач на елински език, названието им (Закон, Завет), съдържание (Господните веляния, първоизточник на добродетелите, прославил мнозина в закона, водят към богопознание). Отговорът на загадката кои са божествените книги се формира от отговорите на въпросите, които очертават изброените характеристики като: кои книги са божествени?; кои книги са преведени от еврейски на елински език при Птолемей II Филадельф?; кои книги са сложни в синтактично отношение?; кои книги трябва да са съгласувани с Новия завет и истинните догми?; и т. н. След тълкуването на откъса и отговаряне на възникналите въпроси не е трудно да се установи, че божествените книги, които е превеждал Евтимий Търновски от еладски език, са първите пет библейски – Мойсеевите. Така става ясно, че в извора няма данни за проведена езиково-правописна реформа, а за превод („преписане“) на първите пет библейски книги от Евтимий Търновски, с което действие те са били приведени в необходимия според изискванията на християнството вид.

Следва да се изтъкне, че се появили нови тълкувания на откъса от Словото като реакция на тезата за превод на Петокнижието (Спасова 1997, 37; Чешмеджиев 1998, 68–84; Харалампиев 1998, 87–99; Станков 1999, 31–39; Польшанский 2000, 191–193). Малко по-късно постановката за превод на Мойсеевите книги бе определена категорично за „абсолютно невярно твърдение“ и при това авторът му очаква дори ръкопляскания (Харалампиев 2007, 196–197). Заявено е, че упорито се продължава с тезата за превод на Петокнижието, за която нямало данни в Словото. Творението на Цамблак се явява основа и за

твърдението, щото в него се съобщава за превод на определени литургични текстове, създадени от патриарх Филотей Кокин, а не става въпрос за Петокнижието (**Полывянный 2000**, 192–193). Спирам се на позициите на тази постановка, тъй като тя „уточнява“ разпространеното мнение, че Евтимий Търновски се е занимавал с литургични съчинения. Освен това по неприлаган досега начин се отхвърля тезата за превод на Петокнижието, която съм лансирал, а това ме задължава да взема отношение доколко обосновано е отричането ѝ.

Като най-важна особеност при съставяне на тезата за превод на литургични текстове е непълно използване на данните от Цамблаковото слово (срвн. оригиналния по-горе текст и използваната от медиевиста част). Според учения смисълът на книжовната Евтимиева дейност се представя от Григорий Цамблук в 29.1–2: „или из-за того, что первые переводчики не знали в совершенстве эллинского языка и учености, или из-за неловкости языка их переводы книг оказались несогласными в словах и по смыслу с греческими писаниями, нескладно связанными и неподходящими для устного произнесения. И только потому, что именовались они книгами благочестивых, было в них нечто верное, однако скрывался и многий вред, и сопротивление истинным догматам. Поэтому и произошли от них многие ереси“ (**Полывянный 2000**, 192). От съответния откъс се прави изводът, който е нещо ново, че акцентът на устното произношение „может указывать на преимущественно литургическое предназначение переводимых текстов“ (**Полывянный 2000**, 192). Наистина напълно възможно е изразът **НЕ ГЛАДКИ КЪ ТЕУЕНІВ ГЛАГОЛЬНОМОУ** да се отнася за устното произношение, а оттук да се определя, че превежданите книги са литургични. Но дали само за въпросните книги се изисква синтактична издържаност, гладкост на думите в потока на речта, плавен словоред. Освен това литургичните книги, които се четат, обхващат и Евангелието, а то не се споменава като лошо преведена книга. Напротив. Преведените от Евтимий книги стават „съгласни“ с него. Следва да се има предвид, че наречието „преимущественно“ със своята семантика не изразява категоричност, а предполага не само литургични, но и други някакви текстове. Кои са те? Илюстративният откъс за анализ продължава с част от 29.3 – „уничтожив все старые книги, этот второй законодатель сошел с вершины горы мудрости, неся в руках, подобно начертанным Богом скрижалям, книги, над которыми трудился“ (**Полывянный 2000**, 192). За съответните думи няма коментар, т. е. те се приемат буквално. В такъв случай ще трябва да се разбира, „преимущественно“, че всички литургични книги са били неиздържани и като догматика, и като подредба на словото, не са били съгласувани с гръцките писания и са сеели ереси и вреда. Възможно ли е такова съобщение да бъде действително за дадения тип книги? Ако е наистина реално, то не би следвало да се гледа на текста като надежден източник, тъй като, от една страна, богослужебната част на българската църква за дълъг период е била еретична, от друга, не е възможно ревизирането да се извърши от един човек за крат-

кото време, свързано с престоя на Евтимий Търновски в „Св. Троица“. Освен това отрицателният отговор се определя и от различни детайли в текста. Не се обръща внимание, че е невъзможно да става дума за унищожаване на книги както от граматична (формите **въсь дръвнѣа** са за ср. р. мн. ч.), така и от логическа гледна точка (монахът Евтимий не е разполагал с такава власт) и на съответните факти са отделили време и място някои медиевисти (Талев 1991, 121; Кабакчиев 1996, 25–27; 1997, 134–139; Харалампиев 2007, 197). С други думи, използва се безкритично преводът на съвременен български език. Уточнява се обаче, че съставът и обемът на Евтимиевите преводи не бил установен, но вероятно на него принадлежат изправените текстове на Филотеевите литургични съчинения – литургиите на св. Василий, св. Йоан Златоуст и Преждеосвещената, а така също и няколко молитви на константинополския патриарх, които са известни от Евтимиевия служебник. На следващата страница се отбелязва: „Переводя, наряду с другими болгарскими книжниками как традиционные тексты, так и современные молитвенные и литургические съчинения Филофея, он (Патриарх Евтимий – б.м. К.К.) стремился приблизить книжный болгарский язык своей эпохи к греческому...“ (Полывянный 2000, 193). Както се вижда, настоява се, че Евтимий Търновски се е занимавал с литургични съчинения, създадени от патриарх Филотей. Опора се търси в Евтимиевия служебник. Този паметник обаче не можем да свържем с божествените книги, преведени от Евтимий, защото Филотей Кокин е почти съвременник на Евтимий Търновски, а Григорий Цамблак говори, че подложените на „преписание“ от Евтимий божествени книги са преведени от елински език на български от „първите преводачи“ при самите начала на кръщението ни, т. е. пет века преди цариградския патриарх. Ето защо неизвестните „божествени книги“ не могат да съдържат литургичните съчинения на Филотей Кокин. Не се съобщава от Цамблак и това, че Евтимий Търновски ги е прибавил, за да запълни евентуално дадена празнота в литургиката и тя да бъде в съответствие с византийската. Внимателният читател ще забележи веднага даденото противоречие. Очевидно на данните от Словото, които влизат в съществени разминавания с традиционното разбиране за превод на литургични книги, не се държи изобщо, а се следва традицията. И още нещо. Ако в действителност става въпрос за литургични книги, то няма как те да са написани на „еладски“ (елински) език, на езика на езичници, на който е преведено Петокнижието при Птолемей II Филаделф, както съобщава и Григорий Цамблак в словото за последния търновски патриарх. Няма и данни за унищожаването на всички стари книги, както бе вече казано, не е ясно и кой е първият законодавец, на който подражавал Евтимий като „втори законодавец“, и какво е направил той „преимуществено“ с литургичните, според медиевиста, съчинения (Кабакчиев 1997, 120–122). Би могло да се приеме, че първият законодател е цариградският патриарх Филотей със своите литургични новости, ако в действителност Патриарх Евтимий се е занимавал с

неговото творчество, както ни се внушава. Книжовникът обаче изрично споменава, че първият законодавец е Мойсей, който се смята за съставител на Пето-книжието. За Григорий Цамблак божествената ревност е направила Мойсей законодавец. Библейският прототекст на алузията достатъчно добре показва еврейския предводител като първи законодавец, а не като автор на литургични съчинения, макар че би могло да се каже, че и той е създател на подобни творения. Става въпрос за Първа и Втора Мойсеева песен (Изх. 15:1–19; Втор. 32:1–43), които закономерно се включват към Псалтира (Алексеев 1999, 14). Не е ясно и кои са традиционните текстове, превеждани от Патриарх Евтимий. Този момент си кореспондира с казаното по-горе за работа „преимуществено“ с литургични книги. И за традиционните текстове ли се отнасят посочените недостатъци и най-вече „унищожаването“ им. Ако това е така, представена ни е отчайваща картина за българското Православие. Накрая ще отбележа, че в превода си на български език Евтимий Търновски е постигнал гладкост в течението на думите, отстранил е грубостите в превода на първите преводачи, постигнал е съвършенство за устното произношение и в същото време се е стремил да приближи книжовния български език към гръцкия. Значи от една страна, представят се възможностите на българския език, които са били пренебрегнати от първите преводачи, от друга, българският се гърцизирал. Откъде точно се прави изводът за гърцизация – не е ясно. Но категорично Цамблак не шифрова подобна информация в разглеждания откъс. Как ли би могло да се получи такава съчетаване между двете поправки на ревизирания език – подобряване българския книжовен език на първите преводачи, които с него **ДЕБЕЛОСТИ СЛЪЖИТИ**, и същевременно неговото приближаване към гръцкия, т. е. гърцизацията му. Ако трябва да се приеме, че гърцизацията наистина се е осъществявала и за нея има данни, то това би следвало да стане с елинския език, на който са били преведаните книги. Но този език е бил твърде неразбираем дори за преводачите, които **ЕЛИНСКАГО ДЪЗКА ЖЕ И ОУЧЕНІА НЕ ВЪ КОНЕЦЪ ВЪДЪТИ**, а камо ли за обикновения читател. Не е ясно в какво се е изразявала гърцизацията и защо е била необходима в българския превод на божествените книги. Любопитно е наблюдението на Ил. Талев върху преводите от времето на Йоан Александър: „Макар че целта на новите преводи е била да се доближи славянският текст до византийските оригинали, гръцките и еврейските заемки в старобългарския превод систематично се заменят със славянски думи“ (Талев 1991, 127). След като в лексикално отношение се дава отпор на гръцкото влияние, а и на еврейското, то остава гърцизацията да се е реализирала на синтактично или фонетично ниво, което е невъзможно, ако българският език не е имал такива потенциални възможности. Във връзка с гърцизацията е важно да се отбележи мнението за атонската редакция, която предшества Евтимиевата книжовна дейност: „Време е да се откажем от повърхностната представа за атонската редакция като за гърцизация на текста и да я възприемем в цялата ѝ дълбочина и сложност като една добре

обмислена езикова редакция, насочена преди всичко към проникване в смисъла на оригиналния текст и правилното му предаване в превода“ (**Христова-Шомова 2004**, 777). Наистина, да се извърши сближаване между два езика, дори и родствени, е невъзможно дори и от най-гениалния филолог, та бил той даже и Евтимий Търновски. Вероятно се има предвид правописът, който засилва употребата на графичните знаци, заети от гръцкия. Част от тях имат значение и отразяват български прозодични типове, а друга – не. Те са просто подражателни (**Станков 1999**, 57). Основата за дадените противоречия е единствено традицията, която освобождава медиевиста от прецизност и пълнота при тълкуванията на откъса. Ако наистина в Словото са налице подобни недоразумения, то не би следвало да се използва като исторически извор. Така средновековният текст със своя автор загубват всякаква стойност в очите на съвременния читател благодарение на учените, които не са изследвали представените факти. Без съмнение налице е стремеж данни от други извори да бъдат напъхвани в съчинението на Цамблак. Работата е там, че и другите използвани извори не носят съответната информация за богослужебните книги. Ето какво четем: „Состояние рукописного материала не дает *возможности выделить собственно Евфимиев пласт богослужебной* (к.м. – К.К.) книжности среди сохранившихся церковных рукописей XIV века“ (**Полывянный 2000**, 193). Следователно и ръкописната традиция за богослужебната литература не може да ни послужи за изясняване на развитието ѝ и по-специално за приноса на Евтимий Търновски в превода на литургичните текстове. Ето защо вероятността, че в Словото става въпрос за литургични книги и това е смисълът на представения откъс, е без каквито и да било основания, дори и съвсем странични. Би следвало да се подчертае и това, че Григорий Цамблак не изразява някаво колебание, за да потвърждава вероятността за работа с литургични книги. Напротив! За стореното от Евтимий преписване на божествените книги Цамблак недвусмислено заявява: **Вѣки сѣи и азъ и нѣсть** иначе. Вместо представяне и анализиране на всички сведения от изворите се въвежда следният дедуктивно изведен аргумент: „В то же время, будучи активным проводником утвердившихся в Константинополе литургических новшеств в практику Болгарской церкви, Евтимий не мог не принимать в этом движении деятельного личного участия“ (**Полывянный 2000**, 193). Наистина едва ли някой би оспорил логиката на дадения аргумент, но какво общо има той със съобщеното за преписване на божествените книги, които са превеждани от еладски език чрез Евтимий Търновски, когато той все още не е патриарх, т. е. не е бил в състояние да въведе византийските литургични иновации в практиката на Българската църква, защото не е разполагал с върховната власт. Неубедителността на хипотезата за поправка на литургични книги е била представена (**Кабакчиев 1997**, 40–44) и нейното ново появяване би следвало да е придружено с доказване на съществуването ѝ и съответно с опровергаване на данните, които не позволяват да се съзират литургични съчи-

нения. Разбира се, че това е невъзможно да стане с „вероятно“ и с очертаната възможност Патриарх Евтимий да е въвел литургичните новости от Византия.

Налице е и преиначаване на позициите на двама отрицатели на Евтимиевата реформа за изправянето на книгите от Евтимий Търновски според двата основни извора. Поливянни изтъква: „Однако, вряд ли уместно вслед за И. Талевым и К. Кабакчиевым вообще отрицать тырновское „исправление книг““ (**Полывянный 2000**, 193). Всъщност моето мнение на база изворите е, че Патриарх Евтимий е „изправил“ българския превод на първите пет библейски книги, като ги е привел в съзвучие с Евангелието, съгласувал ги е с истинните догми, направил ги е с необходимия слог, но не се е занимавал с богослужебни текстове. „Неговият превод е бил по-скоро редактиране, сверяване на първите преводи на Петокнижието с оригинала му на „елински език“. Евтимий не е реформирал първите пет библейски книги...а с превода си ги е привел в присъщия им вид като основа на християнството“ (**Кабакчиев 1997**, 168). Така че не аз отричам търновското „исправление книг“, а Григорий Цамблак не ни съобщава нищо такова. Книжовникът ни известява само за „преписане“ от еладски на български език на първите пет библейски книги, които са наречени „божествени“. Що се отнася до И. Талев, то той смята, че Евтимий Търновски е превеждал в манастира „Св. Троица“ литургични книги, но няма сведения за някаква реформа или реформи (**Талев 1991**, 121, 122, 125). Представянето на двамата медиевисти под един знаменател е просто некоректно и ги zlepоставя пред съвременния читател, който не е запознат с текста в оригинал и отношението на медиевистите към него.

Тезата за превод на Петокнижието се отхвърля от Поливянни не с факти от Словото, а с това, че няма налице свидетелства сред запазените ръкописи за редактиране на Мойсеевите книги по времето на Евтимий. На с. 274 бел. 96 пише: „Последний (Кабакчиев – б.м, К.К.) считает, что Евтимиева деятельность ограничилась новым переводом Пятикнижия, что не подтверждается материалом новейших текстологических исследований“ и се посочва текстологията на А.А. Алексеев. Но такава аргументация не би следвало да е решаваща, защото опирайки се на текстологията на Алексеев, би трябвало да не приемем съществуването и на другия извор за историята на Евтимиевото дело – Сказанието на Константин Костенечки. По същия начин би следвало да се отнесем и към съобщението, че Стефан Лазаревич е наредил на монах от Атон да преведе Второзаконие и Мойсеевите пет книги (**Сърку 1901**, ХСVI–ХСVII), който факт не се споменава. Наличието или отсъствието на паметници (в случая старозаветни книги) не може да определя данните от изворите и истинността им за същите паметници. Следва да се подчертае, че старозаветните *небогослужебни* ръкописни книги са малко на брой. От XII в – 3, от XIII – 1, от XIV – 7. Интересът към тях е от XV в. – 48, XVI в. – 80 (**Алексеев 1999**, 21). От старобългарския период няма запазена такъв тип старозаветна книга

и по-специално от Петокнижието, което ни интересува. Значи ли това, че те не са били превеждани или че изворите, които споменават за превода им, са недостоверни¹. Липсата на старозаветни книги от старобългарския период се дължи не толкова на лошо съхранение, а на специфичното им съдържание. То е предопределяло ограничения брой ръкописи, поради което не се е запазила нито една небогослужерна книга от Стария Завет за съответния период. За сложното съдържание, което е затруднявало преписвачите на божествените писания, говори и Константин Костенечки в своя трактат (Кабакчиев 2015, 20–121). На няколко места (първа, четвърта, осма, десета глава) се обръща внимание върху особения език на божествените писания. И това също е причина да бъде въведена цензура в Търново, Византия и Атон, макар че когато говори за нея, Костенечки няма предвид езика на божествените писания, а ударенията и антистихата. Цензурата се заключава в следното. При завършване на препис от божествените писания, преди той да влезе в употреба, се изисквало да бъде проверяван от висш служител на клира. Старозаветните книги са били трудни и за католическите духовници, но поради исторически обстоятелства (наличие на големи еврейски общности и неизбежна полемика между християнските богослови и юдейските учени познавачи на Стария завет) става наложително задълбоченото им изучаване. Впрочем, именно нарасналият интерес от страна на римокатолиците към Стария Завет в Европа след събора във Виена (1311 г.) и откриването на катедри по семитски езици в редица университети (Рим, Париж, Болоня, Саламанка) се явява сигурно още една от предпоставките за работа на Евтимий с Петокнижието. Монахът Евтимий е бил относително в крак с времето чрез критично отношение към българския превод на първите пет библейски книги, чието съдържание е достатъчно сложно и е създавало при преписване множество недоразумения, които са обърквали читателя. Григорий Цамблак не казва нищо конкретно освен че божествените книги не са съответствали по смисъл на гръцките писания и са били източник на ереси. Далеч по-обстоен е Костенечки. За наличието на различни недомислия в Петокнижието можем да съдим от сведенията, посочени в трактата на „граматика“. Така например в трийсет и шеста глава се описва случай, когато невеж книжовник вместо да напише името на дъщерята на Яков Дина, той го превръща в числително „едина“. Това разбиране се пренася и в богословските писания. Също така вместо „патриарх“ било написано „патиарх“ (началник на мъките). Очевидно този книжовник не е познавал книга Битие, в която фигурират патриарсите. А и не само нея. В друг пример от трийсет и четвърта глава се съобщава, че

---

¹ Имам предвид Пространното Методиево житие, Пролога към „Богословие“ на Йоан Екзарх, Проложното житие на Кирил и Методий, сведението на Григорий Презвитер, мистериозното съобщение за превода на божественото писание от Кирил, Методий, Климент, Наум, Горазд, Ангеларий и Лаврентий (Николова 1998, XII–XVI).

вместо името Авраам – Аврам, вместо Сарра-Сара. Обяснява каква поквара се внася само с промяната на една буква. За Авраам се премахва божиеото име, божиеото участие за благодарността и надеждата на народите – Бит. 12: 2–3; 13: 5–6; 17: 2.7. За името Сарра с премахване на едното **p** ще се премахне благословията на Бог и тя, независимо от възрастта, да роди син – Бит. 17: 15–16. Интересна е позицията на Костенечки, че с отпадаенето на едната буква **p** се получава, че съпругаата на Авраам е вързана, което едва ли би било разбрано от съвременния читател. Подчертава единството между двата Завета и как поради непознаване на книга Битие се покварява и новозаветната Деяния апостолски (**Кабакчиев 2009**, 181–192). Ако в действителност е имало такива случаи, някои всъщност изглеждат доста пресилени, то те свидетелстват за твърде голяма неграмотност на отделни сръбски книжовници спрямо текста на книга Битие. Основателно е възмущението на Костенечки и апелът му невежи да не се допускат до „подобни неща“ е напълно аргументиран. Голямо внимание се отделя на факта, че католиците са изучавали и знаят текста и смисъла на божествените писания. В това отношение Костенечки проявява обективност и признава на западниците сериозни богословски знания. В трийсет и втора глава той подчертава компетентността на католиците в божествените писания за разлика от православните (**Кабакчиев 2015**, 100). Въвежда разказ за спор на римокатолик с православен. Православният не може да води спор и изрича хулни думи. Но само с гняв и хули спор не може да се води, а следва да се знаят писанията. Гневът прогонва мъдростта и разума. Симптоматична е оценката на франка, т. е. на католика, че спорещият с него православен е пребезумен и не е видял божественото в божествените писания и унижава опонента си, не изпълнява повелята на апостола словото да бъде подправено със сол – Колос 4:6. Чрез това слово се подчиняват големците, дори владетелите. Очевидно православният не е бил компетентен в текстовете на Петокнижието, не е виждал в него божественото и се проваля в богословския спор. Какво точно се има предвид, че не е видяно от православния в божествените писания – не е ясно. Ясно е обаче, че франкът е бил начетен в текстовете на първите пет библейски книги. Нещо повече. Изтъква се ролята на божественото слово на Закона за западните страни, където неправославни народи се подчиняват чрез него, а по-простите от православните не могат да бъдат укротени с хиляди думи. На редица места в трактата се подчертава необходимостта да се знае еврейски език, което говори за работа със старозаветни текстове, за чието възприемане е необходимо познаване на езика на оригинала. Езикът на оригинала обаче едва ли свидетелства за литургични книги. Следвайки метода, използван от медиевиста, ще трябва да отхвърлим като действителни данните, които се отнасят до Петокнижието, и да обърнем гръб на трактата на Костенечки. Но всъщност няма изследовател, който да се занимава с книжовния живот от епохата, да пренебрегне извора. Друг е въпросът доколко задълбочено е бил тълкуван трактата.

Разбира се, че не аз смятам Евтимиевата дейност като ограничена до превод на Петокнижието, а Григорий Цамблак ни дава съответното сведение. Ако то не е действително, не присъства в текста, би следвало да се обори, но не чрез текстологичното изследване на Алексеев, не чрез частично използване на откъса, а чрез тълкуване на всички сведения от Словото, които са база за извода, че Евтимий Търновски е превел Петокнижието. Основният въпрос е: присъстват ли в текста очертаните характеристики на превежданите книги или са измислица? Не се съобщава въз основа на какви съображения се явява хипотезата за превод на първите пет библейски книги и доколко те са издържани. Иначе казано, не е важно какво е тълкуването на Цамблаковото слово, какви данни съдържа самият текст, а са важни други данни и изследвания, които нямат допирни точки с извора. Защо тогава се въвежда творението на Цамблак и се заявява, че то очертава смисъла на Евтимиевата книжовна дейност? В какво се състои тя? Очевидно без Словото не би могло да се мине, а то показва преписване на божествените книги, чийто съставител е Мойсей. Не е ясно и защо се въвеждат факти от различни източници, а не от Сказанието. То не се използва и няма нито дума относно стореното от Евтимий Търновски. Няма ни най-малък опит да се отговори на редица въпроси, които поражда трактатът, като: кои са божествените писания, които следва да се запазят?; какво представлява божественото учение на страха?; коя е основата на учението, положена от Евтимий Търновски?; кои са божествените писания, преведени от еврейски на елински език при Птолемей II Филаделф?; какво е станало с библейския текст сто и тридесет години преди раждането на Господ в плът (**Кабакчиев 1997**, 160–165; **Кабакчиев 1999**, 80–89)? Ако бяха взети под внимание дадените факти от трактата на Костенечки, които според мен също недвусмислено говорят за работа на Евтимий Търновски с Петокнижието, то едва ли щеше да се твърди за наличието на сведения за поправка на литургични книги и по-специално за превод на съчинения от Филотей Кокин. Още повече че Сказанието е достатъчно по обем, за да се определят безусловно „божествените писания“, които са били покварени и при търновци, но по-късно „изцелени“. Доколкото се споменава трактатът на Костенечки, то е във връзка с мнението на автора му за книжовния славянски език от четвърта глава. „Свое отношение к этой проблеме высказал позднее, в начале XV столетия, и Константин Костенецкий, считавший, что ни один современный ему славянский язык сам по себе не способен передать „изящество эллинского, или сирийского, или еврейского языков“, а первоначальный язык кирило-мефодиевских переводов был синтезом всех славянских наречий“ (**Полывянный 2000**, 198). Но и тук медиевистът не е обърнал внимание на обстоятелството, че този специфичен език не се отнася за богослужебните книги, а е присъщ на божествените писания, преведени от първите славянски преводачи. Специалният език е бил предназначен според Костенечки да се „вместят в него божествените писания“. Следователно било е необходимо да се определят

кои са божествените писания, които са съдържали елинска, сирийска и еврейска изтънченост. И ако това бе извършено, щеше да се види, без каквото и да било съмнение, че божествените писания не са литургични книги, не съдържат текстове от патриарх Филотей, а това е най-често използваното название на Петокнижието от Константин Костенечки. При това ако бяха определени и всички характеристики на божествените писания,² разпръснати из целия трактат, то с категоричност и без особени усилия би се очертал Законът, а не литургични текстове. И този факт остава като несъществуващ за медиевиста, тъй като няма данни за редактиране на Петокнижието в текстологичните изследвания. Така се получава, че при наличието на идентични сведения в двата извора, се привличат други факти, които да се приписват на Словото и Сказанието. Подобен подход към изворите говори или за зле прикрита тенденциозност, или за недостатъчна научна обосновааност, или за научна недобросъвестност и т. н. Изобщо пренебрегва се значителна част от информацията в двата текста. Предпочита се еkleктичният сбор от факти и предположения, които могат да послужат на тезата, изградена от медиевиста, и която най-често се опира на традицията. Ето защо анализът и на най-значимата подробност от изворите, която има отношение към цялата истина в семантичен план, остава извън погледа на изследвача.

Смятам, че представеният материал е достатъчен за читателя и той е в състояние да направи съпоставка между дадения откъс от Цамблаковото слово и неговата интерпретация, която очертава Патриарх Евтимий като преводач на Петокнижието, с тезата за превод на „преимуществено“ литургични текстове, т. е. на литургични съчинения от Филотей Кокин. Всъщност фактите от Словото се пренебрегват и се заменят с данни от други извори, а категоричността на извода се изчерпва с „вероятно“. Другото доказателство е дедуктивно изведено от литургичния живот във Византия, чиито новости е било невъзможно да не се въведат от Евтимий Търновски. Същото се отнася и за Сказанието на Константин Костенечки. В трактата, както отбелязах, се говори за божествените писания, чийто език съдържал еврейска, елинска и сирийска изтънченост. Тази особеност за запознатия с езика на Свещеното писание категорично ще го насочи към старозаветни текстове. Но тя насочва вниманието и към евентуалното присъствие на други характеристики на божествените писания, които биха спомогнали за изясняване в пълнота на проблема Евтимиева книжовна дейност.

---

² Господният дом; съдържат правото учение; определят се като „законни“; творят благодатта; възстановявани са от Ездра; превеждани са при Птолемей II Филадельф от еврейски на елински език; принадлежат на Твореца; предадени са от Моисей; съдържат божественото учение на страха; превеждани са няколко пъти на елински език след Септуагинта; към тях юдеите са немарливи; без тях езичниците са изпаднали в идолопоклонство; в тях е предреченото за Христос, че неговата кост няма да се строши; съставят едно съчинение, една книга, едно писание; намирани са от Хелкия при възстановяване на храма и т. н. (Кабакчиев 2002, 77–94).

Останалите особености (вж. бел. 2), които безусловно следва да се вземат под внимание, недвусмислено ни отправат също към първите пет библейски книги. Всички характеристики са неопровержимо доказателство за тезата, че именно Мойсеевите книги са били подложени на превод от Патриарх Евтимий. Не съм забелязал досега да е оспорено наличието на изтъкнатите характеристики на божествените писания в Сказанието или пък да е оборен изводът, който произтича от тях. Очевидно за двамата средновековни книжовници най-значимото дело на Евтимий Търновски е преводът на Петокнижието. Според Григорий Цамблак това е станало в манастира „Св. Троица“. Отхвърлянето на предлаганата теза се извършва в случая не на база изворите и съдържащите се в тях данни, а от факта, че липсват ръкописи, отразяващи работа с Петокнижието. Това е причина да се говори за хипотеза за превод на Петокнижието и тя ще продължи до откриването на Евтимиевия автограф. Разбира се, че книжовният живот на „крепителя на отечеството“ не се е заключавал само в ревизия на първите пет библейски книги, но изворите засега ни представят именно „преписанието“ на божествените книги, говорят за хармонизиране божественото учение на страха, т. е. на Закона в съответствие с християнските изисквания за единство между двата Завета. Различните интерпретации на двата извора свидетелстват за сложността на средновековните текстове и за необходимостта от пълното им и задълбочено изследване за извличане на съдържащата се в тях информация. Водещо място при тълкуванията на медиевистите следва да заемат „тъмните места“ и тяхното пълно изясняване. В противен случай подобни на тезата за работа на Евтимий с литургичните книги няма да са изключение.

ЛИТЕРАТУРА

- Алексеев 1999:** А.А. Алексеев. Текстология славянской Библии. Санкт-Петербург, 1999.
- Ангушева 2008:** А. Ангушева. Евтимий Търновски. – В: История на българската средновековна литература. София, 2008, 573–576.
- Библия 1983:** Библия. Книги священного писания Ветхого и Нового завета в русском переводе с приложениями. Брюссель, 1983.
- Кабакчиев 1977:** К. Кабакчиев. Евтимиевата реформа (хипотези и факти). Пловдив, 1997.
- Кабакчиев 1982:** К. Кабакчиев. Лексикалната синонимия у Григорий Цамблак като източник на сведения за преводаческата дейност на Евтимий Търновски. – Български език, 1, 1982, 27–34.
- Кабакчиев 1989:** За преводаческата дейност на Патриарх Евтимий Търновски в манастира „Св. Троица“ според Григорий Цамблак. – Трудове на ВТУ, т. 27, Велико Търново, 1989, 63–86.

- Кабакчиев 1994:** К. Кабакчиев. Патриарх Евтимий и Мойсей – семантико-идеологична интерпретация на сравнението в „Похвално слово за Евтимий“ от Григорий Цамблак. – В: Търновска книжовна школа, т. 5. Велико Търново, 1994, 109–119.
- Кабакчиев 1996:** К. Кабакчиев. Противоречиво ли е било отношението на търновските книжовници към преводаческото майсторство на Кирил и Методий? – Проглас, 1, 1996, 21–29.
- Кабакчиев 1999:** К. Кабакчиев. „Ново“ сведение на Константин Костенечки, съобщено и от Григорий Цамблак, за книжовната дейност на Евтимий Търновски. – Старобългаристика, 1999, 1, 80–89.
- Кабакчиев 2001:** К. Кабакчиев. Константин Костенечки за Евтимий Търновски, за Константин-Кирил Философ и за славянския превод на божествените писания. Велико Търново, 2001.
- Кабакчиев 2002:** К. Кабакчиев. Кои книги според Константин Костенечки са били табу за невежите писачи от Търново, Византия и Атон. – Старобългаристика, 3, 2002, 77–94.
- Кабакчиев 2004:** К. Кабакчиев. Медиевистични прения. Евтимиева реформа – pro et contra. Велико Търново, 2004.
- Кабакчиев 2009:** К. Кабакчиев. Към антропонимичните занимания на Константин Костенечки. – В: Състояния и проблеми на българската ономастика, т. 9. Велико Търново, 2009, 181–192.
- Кабакчиев 2015:** Силата на традицията или силата на фактите. Велико Търново, 2015.
- Куев, Петков 1986:** К. Куев, Г. Петков. Събрани съчинения на Константин Костенечки. Изследване и текст. София, 1986.
- Николова 1998:** Св. Николова. Проблемът за издаването на небогослужебните български средновековни текстове на Стария завет. – В: Старобългарският превод на Стария завет. София, 1998, IX–XXXVII.
- Нов 2007:** Нов библейски речник. София, 2007.
- Польвянный 2000:** Д.И. Польвянный. Культурное своеобразие средневековой Болгарии в контексте византийской-славянской общности IX–XIV веков. Иваново, 2000.
- Русев, Гълъбов, Давидов, Данчев 1971:** П. Русев, Ив. Гълъбов, А. Давидов, Г. Данчев. Похвално слово за Евтимий от Григорий Цамблак. София, 1971.
- Спасова 1997:** М. Спасова. Още веднъж за Цамблаковото **въсь древнѣа оупразнивѣ** в „Похвално слово за Евтимий“. – Проглас, 3–4, 1997, 36–50.
- Станков 1999:** Р. Станков. Исихазмът, стилът „плетение словес“ и езиково-правописната реформа на Патриарх Евтимий. София, 1999.
- Сърку 1901:** П.А. Сърку. Очерк из истории литературных сношений болгар и сербов в XIV–XV веках. Санкт Петербург, 1901.

- Талев 1991:** Ил. Талев. Извършвал ли е Патриарх Евтимий правописна реформа. – Български език, 2, 1991, 120–127.
- Тасева 2008:** Л. Тасева. Езикът на книжнината през XIV век. – В: История на българската средновековна литература. София, 2008, 567–572.
- Харалампиев 1998:** Ив. Харалампиев. Книжовните занимания на Евтимий Търновски според Григорий Цамблак. – В: Славистични проучвания. Сборник в чест на XII международен славистичен конгрес. Велико Търново, 1998, 87–99.
- Харалампиев 2007:** Ив. Харалампиев. Езиково-правописната реформа на Евтимий Търновски и нейните критици. – В: Търновска книжовна школа, т. 8. Велико Търново, 2007, 193–200.
- Христова-Шомова 2004:** И. Христова-Шомова. Служебният апостол в славянската ръкописна традиция. София, 2004.
- Чешмеджиев 1998:** Д. Чешмеджиев. Още няколко бележки върху „Похвално слово за Евтимий“ от Григорий Цамблак. – Проглас, 1, 1998, 68–84.